

Christus kwam niet verder dan Eboli

Carlo Levi

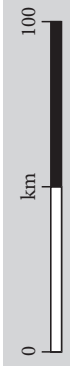
Christus kwam niet verder dan Eboli

Vertaling
Margriet Agricola

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Eerste druk mei 2008
Tweede druk maart 2011
Derde druk maart 2012
Vierde druk maart 2014
Vijfde druk augustus 2016
Zesde druk september 2018
Zevende druk februari 2019

© 1945, 1963 en 1990 Giulio Einaudi
Oorspronkelijke titel *Cristo si è fermato a Eboli*
Oorspronkelijke uitgever Einaudi Tascabili, Torino
Alle rechten voorbehouden
Vertaling Margriet Agricola
Omslagontwerp Bureau Beck
Ontwerp binnenwerk Yulia Knol
Kaart Mediagraphix
Omslagfoto Millennium Images / Imagestore
ISBN 978 90 468 0999 0
NUR 301
www.nieuwamsterdam.nl

MARCHE

UMBRIË

LATIUM

ABRUZZEN

CAMPANIE

ITALIË

MOLISE

TYRRHEENSE ZEE

ADRIATISCHE ZEE

Ponza-eilanden

Tremiteilanden

Ancona

Civitavecchia

Terracina

Spoleto

Macerata

Rome

Tiber

Teramo

Pescara

Chieti

Sangro

Frosinone

Littoria

Campobasso

Volturno

Napels

Benevento

Avellino

Foggia

Voorwoord

In *Christus kwam niet verder dan Eboli* voert Carlo Levi ons naar een ander Italië. Hier is geen sprake van het harmonieuze samengaan van natuur en cultuur dat veel buitenlanders in een streek als Toscane waarderen. Ook de verleidelijke levensstijl die het bestaan in dit land van het 'dolce vita' zo aangenaam kan maken, is er ver te zoeken. Levi laat ons kennismaken met een Italië dat ruw en meedogenloos is, en waar levensgeluk en beschaving niet meer dan holle frasen uit een hooggestemd sprookjesboek lijken. Toch maakt dit het niet minder fascinerend. Voor wie er als Levi oog voor heeft, is de misère van dit land bedrieglijk. Het diepe zuiden van het Italiaanse schiereiland, waar de tijd geen greep op lijkt te hebben, verbergt onder een ogenschijnlijke armoede een schat aan menselijkheid en wijsheid, die veel van de zegeningen van de moderne beschaving in een ander daglicht stelt.

In *Christus kwam niet verder dan Eboli* doet Levi verslag van zijn verblijf in Gagliano, een dorpje dat in werkelijkheid Aliano heet. Het ligt ver weg van alle verbindingswegen in Lucania, een streek in de Zuid-Italiaanse regio Basilicata, die al sinds mensenheugenis bekendstaat vanwege de gebrekkige economische en culturele ontwikkeling. Levi verbleef in Aliano tussen 1935 en 1936, en niet uit vrije wil. Hij werd ernaar verbannen door de fascistische machthebbers, die zijn politieke activiteiten wantrouwden en hem veroordeelden tot een verblijf in dit afgelegen deel van het land. Toch was Levi (1902-1975) niet in de eerste plaats een politiek activist. Hij werd in Turijn opgeleid als arts, maar zijn hart ging al vroeg uit naar de schilderkunst. Tijdens zijn ballingschap kwam dat goed van pas. De plaatselijke bevolking deed graag een beroep op zijn

medische kennis, en in zijn vrije uren kon hij zich wijden aan het schilderen van het landschap en de mensen. Levi was hierdoor in een bevoorrechte positie: hij had gemakkelijk toegang tot de inwoners van Aliano, rijk en arm, en kon hun bestaan gadeslaan met het getrainde observatievermogen van een kunstenaar.

Toch is zijn beschrijving veel meer dan het verslag van een antropologisch onderzoek. Levi's boek is tegelijkertijd een vlammend pamflet tegen de verwaarlozing van het zuiden door de overheid en een ontroerend eerbetoon aan de kracht en schoonheid van de streek en haar eenvoudige bewoners. Het is het resultaat van een diepe verontwaardiging die langzamerhand verandert in een gevoel van respect en bewondering. Afkomstig uit een omgeving waarin voor elk probleem een oplossing leek te bestaan, werd Levi ondergedompeld in een samenleving die al eeuwenlang geteisterd werd door extreme armoede en dodelijke ziekten, en moest hij al snel ontdekken dat mogelijke uitwegen uit deze ellende door de overheid willens en wetens niet werden aangegrepen. Toen ook zijn eigen pogingen om de alom heersende malaria te bestrijden op een muur van onwil stuitten, kreeg Levi meer begrip voor de fatalistische berusting die hij bij de arme boeren aantrof en waarover hij zich aanvankelijk nog had verbaasd.

Wat zich geleidelijk aan voor de ogen van Levi ontvouwde was een samenleving gebaseerd op oeroude normen en waarden die wezenlijk afweken van wat we meestal de moderne westerse beschaving noemen. Aliano was niet modern, niet westers en niet beschaafd. Het was een dorp waarop de geschiedenis geen vat had gekregen, juist door de instelling van stoïcijnse lijdzaamheid die voor mensen die zijn opgegroeid in een optimistisch vooruitgangdenken zo moeilijk te bevatten is. Dankzij deze berustende houding hadden de inwoners zich aan de opeenvolgende beschavingsoffensieven van de Grieken, de Romeinen, het christendom en last but not least de Italiaanse eenheidsstaat kunnen onttrekken. Dat had tot gevolg dat de materiële zegeningen die deze bescha-

vingen met zich meebrachten aan het dorp onthouden werden. Maar het leidde er ook toe dat de bevolking normen en waarden kon behouden die gewoonlijk verloren gaan bij wat we meestal noemen het civilisatieproces.

Levi beschrijft vol verbazing en groeiende bewondering, maar steeds met grote nauwkeurigheid, de manier waarop de arme boeren omgaan met de natuur in al haar verschijningsvormen, van de sterrenhemel tot de menselijke seksualiteit. De vanzelfsprekende natuurlijkheid hiervan staat in scherp contrast met de benepen moraal van de burgerij in het dorp, die zichzelf beschouwt als vertegenwoordiger van de moderne beschaving. Dat roept natuurlijk de vraag op wat beschaving eigenlijk is. Een antwoord hierop kan Levi niet geven, maar dat is juist de belangrijkste verworvenheid van zijn verblijf in Aliano: het besef dat geen enkel stelsel van normen en waarden, ook niet dat van de moderne westerse samenleving, alleenzaligmakend is. Het gezegde dat in de titel van het boek geciteerd wordt, drukt daarom niet alleen uit dat onze door het christendom bepaalde beschaving ophoudt bij Eboli, het stadje onder Salerno waar alle doorgaande wegen naar het zuiden afbuigen en de streek van Lucania links laten liggen. Het geeft ook aan dat zich in dat diepe zuiden een ander soort beschaving bevindt, die nog dateert van voor de komst van de christelijke cultuur en daar zeker niet voor onder hoeft te doen.

Christus kwam niet verder dan Eboli beschrijft een werkelijkheid van meer dan een halve eeuw geleden. Veel is inmiddels veranderd, maar zeker niet alles. Voor de meeste Italianen en zeker voor Nederlanders en Vlamingen blijft de streek rond Aliano nog steeds vreemd en wezenlijk anders. Levi's boek helpt ons dit andere Italië te doorgronden, en nodigt ons tegelijkertijd uit na te denken over de grondslagen van de moderne beschaving.

Harald Hendrix

1

Vele jaren zijn voorbijgegaan, jaren van oorlog en van wat men pleegt te noemen de Geschiedenis. Het lot heeft mij voortgedreven, en de belofte die ik aan hen, mijn dorpsbewoners, heb gedaan om in hun midden terug te keren, heb ik nog niet kunnen nakomen, en ik weet werkelijk niet wanneer ik dat zal kunnen doen. Maar in dit afgesloten vertrek, in deze gesloten wereld, is het mij vergund in mijn herinnering terug te keren naar die andere wereld, een wereld die omsloten is door treurigheid en door haar eigen gebruiken, vergeten door de Geschiedenis en door de Staat, een oneindig geduldige wereld waar de aarde niet gul of lieflijk is, maar waar de boer op schrale grond zijn onveranderlijk en ellendig leven leeft, van alles verlaten, behalve van de dood.

‘Wij zijn geen christenen,’ zeggen zij, ‘Christus kwam niet verder dan Eboli.’ Met ‘christenen’ bedoelen zij ‘mensen’. Het is een uitdrukking die ik vaak heb gehoord. Uit hun mond is het wellicht niets anders dan de verwoording van een troosteloos minderwaardigheidscomplex: wij zijn geen christenen, geen mensen; wij worden niet gezien als mensen, maar als beesten, als lastdieren; nog minder dan beesten zijn wij, nog minder zelfs dan de bladeren die in alle vrijheid als duivels of als engelen ritselen aan de bomen, want wij immers moeten de wereld van de christenen daar voorbij de horizon ondergaan, wij gaan gebukt onder het juk van hun wetten.

De uitdrukking heeft echter nog een diepere betekenis. Zoals alle metaforische uitdrukkingen kan men deze woorden ook letterlijk verstaan: Christus is werkelijk nooit verder gekomen dan Eboli; hij heeft halt gehouden bij Salerno, waar de weg en de trein

de kust en de zee verlaten en afbuigen naar de verlaten streken van Lucania. Christus is nooit tot hier gekomen, de tijd is hier niet doorgedrongen, noch het individu, noch de hoop, noch het causaal verband tussen oorzaak en gevolg, de rede en de Geschiedenis. Christus is nooit tot hier gekomen, net zomin als de Romeinen hier ooit gekomen zijn, die op hun grote wegen presideerden en de bergen en de wouden links lieten liggen, noch de Grieken, wier bloeiende kuststeden verrezen aan de zeeën van Metaponto en Sibari. Geen van de stoutmoedige westerlingen heeft daarboven in die bergen het besef gebracht dat de tijd verandert, niemand heeft hun de theocratische staatsvorm gebracht, noch de eeuwigdurende zichzelf in stand houdende activiteit. Niemand heeft deze aarde aangeraakt of hij was een veroveraar of een vijand of een niet-begrijpende bezoeker.

De seizoenen doorkruisen de inspanningen van de boeren, dat is vandaag niet anders dan drieduizend jaar voor Christus. Geen menselijke of goddelijke boodschap was ooit gericht aan deze onveranderlijke armoede. Wij spreken een andere taal, en onze taal is hier onbegrijpelijk. Onze waarlijk grote ontdekkingsreizigers zijn niet degenen die de geografische grenzen van hun eigen wereld hebben overschreden, maar zij die de paden van hun eigen ziel en die van goed en kwaad hebben doorkruist. Christus is neergedaald in de onderaardse hel van de joodse moraal om de poorten van de tijd open te breken en ze voor eeuwig te verzegelen, maar in deze onverlichte streken zonder zonde of verlossing, waar het kwaad geen moreel kwaad is, maar opgesloten ligt in de aarde en voor eeuwig in de dingen is verankerd, daar is Christus nooit afgedaald.

2

Ik ben in Gagliano aangekomen op een middag in augustus, in een kleine aftandse auto. Mijn handen waren geboeid, en ik werd geëscorteerd door twee robuuste vertegenwoordigers van de wet met rode biezen op hun pantalon en uitdrukingsloze gezichten. Ik was met tegenzin vertrokken en vastbesloten alles lastig en vervelend te vinden, omdat ik Grassano, waar ik eerst verbleef en waar ik Lucania had leren kennen, als gevolg van een onverwacht bevel had moeten verlaten. In het begin was het ook daar niet gemakkelijk geweest. Net als alle dorpen in deze streek bestond ook Grassano uit een aantal witte huisjes op een afgelegen heuveltop, als een klein, denkbeeldig Jeruzalem te midden van de eenzaamheid van de woestijn. Ik liep graag naar het hoogste punt van het dorp. Daar, rondom het door de wind geteisterde kerkje, kon het oog in iedere richting wegdwalen over de oneindige horizon waar ieder punt van de cirkel hetzelfde is. Nergens zijn bomen, en het is alsof je drijft op een zee van bleke, eentonige aarde. In de verte zie je de andere witte dorpen liggen, ieder op hun eigen heuveltop, Irsina, Craco, Montalbano, Salandra, Pisticci, Grottole, Ferrandina, de streken waar ooit de *briganti** zich in hun grotten en holen schuilhielden, tot aan

* Het zogeheten *brigantaggio* was een min of meer georganiseerd en gewelddadig verzet van het zuiden tegen het in 1861 tot stand gekomen verenigd Italië. Ook veel boeren hadden zich bij de briganti aangesloten, uit ontevredenheid over het feit dat de plattelandsadel door middel van de nieuwe liberale wetgeving erin was geslaagd stukken land te bemachtigen die voorheen gemeenschappelijk bezit waren geweest en als zodanig de basis van hun bestaan hadden gevormd. De pacificatie van het zuiden heeft ongeveer vier jaar geduurd. In hoofdstuk 24 wordt uitgebreid ingegaan op deze boerenoorlog. *Vert.*

het punt waar je de zee vermoedt, en Metaponto en Taranto. Ik had de verborgen schatten van deze aarde gepeild, Grassano was mij zeer dierbaar geworden en ik betreurde het dat ik ergens anders heen moest. Ik vind het altijd moeilijk om afscheid te nemen – zo ben ik nu eenmaal – en daarom had ik het niet zo op het nieuwe dorp waar ik opnieuw mijn draai zou moeten vinden. De reis ernaartoe vrolijkte mij een beetje op: eindelijk zag ik al die plaatsen waarover ik zoveel had gehoord en waar ik mij in mijn verbeelding een voorstelling van had gemaakt, vanaf het dorp tot aan de bergen die het dal van Basento omsluiten. We kwamen langs het ravijn waar een jaar eerder het muziekkorps van Grassano naar beneden was gestort, nadat zij die avond op het dorpsplein van Accettura hadden gespeeld. Sindsdien komen de dode muzikanten om middernacht op de bodem van het ravijn bijeen om op hun trompetten te spelen; de herders mijden de plek, vervuld als zij zijn van een eerbiedige angst voor de geesten van de verongelukte mannen. Toen wij er langsreden, was het gelukkig een heldere dag: de zon scheen, de Afrikaanse wind schroeiende de aarde en vanuit de verlaten lemen kloof steeg geen enkel geluid op.

Bij de ingang van San Mauro Forte, een stukje verder bergopwaarts, zou ik nog de palen kunnen zien waarop jarenlang de hoofden van de briganti gesprietst werden, en daarna zouden we de bossen van Accettura binnenrijden, een klein restant van het oerbos dat ooit heel Lucania bedekte. *Lucus a non lucendo*^{*}, en inder-

* Een van de door de stoïcijnen verzamelde onlogische etymologieën. De uitspraak zelf is als zodanig onvertaalbaar, maar de betekenis is als volgt: *Lucus* ('bos', maar letterlijk 'lichtplaats') *a* ('uit' of 'is afgeleid van') *lucere* ('licht zijn'). Letterlijk staat er dus zoiets als 'het woord lichtplaats/bos is afgeleid van licht zijn', en het absurde is dat een bos juist niet licht is. Wie tegenwoordig deze uitdrukking gebruikt, geeft daarmee aan dat een bepaalde situatie onlogisch of absurd is. Hier heeft de uitdrukking bovendien betrekking op de naam van de streek, Lucania, die eveneens in verband kan worden gebracht met het Latijnse woord *lucus*. De auteur gebruikt de uitdrukking nu ter illustratie van het absurde feit dat de streek 'bosland' wordt genoemd, terwijl er nauwelijks nog bos is. *Vert.*

daad is het tegenwoordige Lucania, het ‘land van de bossen’, volledig kaal; en toen ik eindelijk weer bomen zag en de koelte van het bos en het groene gras voelde en de geur van de bladeren rook, was het voor mij net een sprookjesreis. Dit was het rijk van de briganti, en tot op de dag van vandaag maakt de herinnering aan het verleden de doortocht tot een vagelijk angstige aangelegenheid. Het is echter niet zo’n groot rijk en je bent er snel doorheen, waarna de weg verder omhoogvoert naar Stigliano, waar de eeuwenoude raaf Marco al sinds mensenheugenis als een plaatselijke godheid op het kleine pleintje staat en zijn zwarte vleugels over de kasseien uitspreidt. Na Stigliano daal je af naar de vallei van de Sauro, naar zijn ruime bedding met witte keien en het eiland dat nu vooral bekend is om de prachtige olijfboomgaard van prins Colonna, maar waar ooit een troep infanteristen in de pan werd gehakt door de briganti van Boryes die te voet op weg waren naar Potenza. Vervolgens verlaat je bij een tweesprong de weg die naar de vallei van de Agri leidt en ga je linksaf naar boven, over een klein weggetje dat pas enkele jaren geleden is aangelegd.

Vaarwel Grassano, vaarwel alle plaatsen die ik vanuit de verte of in mijn verbeelding heb gezien! We zijn aan de andere kant van de bergen en sprongsgewijs voert de weg ons omhoog naar Gagliano, waar tot voor kort het wiel nog niet was doorgedrongen. Bij Gagliano eindigt de weg. Alles wekte mijn weerzin: het dorp is in mijn ogen geen echt dorp, het is meer een samenraapsel van een aantal lukraak verspreide witte huisjes die ondanks hun armoedige staat nog een zekere pretentie lijken te hebben. Het ligt niet op een heuveltop zoals de andere dorpen, maar op een soort asymmetrisch zadel tussen diepe schilderachtige ravijnen, en het ziet er ook niet zo streng en ongenaakbaar uit als de andere dorpen in deze streek. Aan de zijde waar je binnenkomt, staan enkele bomen en is zelfs wat groen te zien. Het was echter precies dit gebrek aan karakter dat mij tegenstond. Ik was inmiddels gewend aan de trotse naaktheid van Grassano, aan het pleisterwerk

van gebluste kalk en aan zijn grimmige en geheimzinnige entree, en in mijn oren klonk er in dat air van lieflijkheid in Gagliano een valse, niet landelijke toon door. Bovendien vond ik het misplaatst, misschien uit ijdelheid, dat het dorp waar ik gedwongen werd te leven niets van beslotenheid had en er zelfs open en verwelkomend uitzag – ongeveer zoals een gevangene zich prettiger voelt in een cel die voorzien is van degelijke tralies dan in een cel die eruitziet als een gewone kamer. Toch was mijn eerste indruk slechts ten dele juist.

Nadat mijn begeleiders mij hadden laten uitstappen, werd ik overgedragen aan de gemeentesecretaris, een magere man met een zwarte puntsnor in een gelig gezicht die gekleed was in een jagersjas. Hij bracht mij voor de burgemeester en de brigadier. Nadat de twee carabinieri die mij hadden begeleid afscheid hadden genomen van de brigadier waren zij snel weer vertrokken. Ik bleef alleen achter midden op straat. Opeens zag ik dat bij binnenkomst het eigenlijke dorp niet zichtbaar was omdat het lager gelegen was en zich als een slang rond de enige, steil afdalende straat had geslingerd die over de smalle kam tussen de twee ravijnen naar beneden kronkelde, om vervolgens opnieuw omhoog te gaan en weer af te dalen tussen twee andere ravijnen en ten slotte te eindigen in het niets. Van het platteland dat ik meende gezien te hebben was nu geen spoor meer, en waar je ook keek was er niets dan steile hellingen van witte klei waarop de huizen zich in de lucht in evenwicht leken te houden. Geen bomen, geen gras, en overal witte klei waar het water grillige holtes en kegels in had uitgesleten en zo het geheel tot een onheilspellend maanlandschap had herschapen. Bij bijna alle huizen was er boven de ingang een curieuze zwarte vlag opgehangen, sommige duidelijk nieuw, andere al door de zon en de regen verbleekt. Het dorp leek wel collectief in de rouw of opgetuigd voor een dodenfeest. Opeens herinnerde ik mij het gebruik om dergelijke vlaggen uit te hangen boven de deur van een huis waar iemand gestorven was,

en ook dat ze meestal pas werden weggehaald als ze door de tijd helemaal verbleekt waren.

In het dorp waren geen echte winkels, en ook een herberg was er niet. In afwachting van een eigen huis, was ik door de gemeentesecretaris verwezen naar een nicht van hem, een weduwe die een kamer had voor de zeldzame passanten en die ook voor mij zou koken. Zij woonde vlak bij het gemeentehuis, in een van de eerste huizen van het dorp. Zo kwam het dat ik nog voor ik de kans had gekregen mijn nieuwe verblijfplaats wat beter te bekijken, door een van de rouwende deuren met mijn koffers en mijn hond Barone binnenstapte in de keuken van de weduwe. Duizenden vliegen bedekten de wanden en verstikten de lucht, en een oude geelachtige hond lag te slapen op de grond, verdoofd door een eeuwigdurende verveling. Dezelfde verveling, vermengd met ontevredenheid, verbittering over geleden onrechtvaardigheid en doorgemaakte verschrikkingen, was te lezen op het bleke gelaat van de weduwe, een vrouw van middelbare leeftijd. Ze was niet in boerendracht, maar droeg bij haar gewone kleren wel een zwarte sluier over haar hoofd. Haar echtgenoot was drie jaar geleden op een beroerde manier aan zijn eind gekomen: een boerenheks had hem met een liefdesdrank betoverd, en zo was hij haar minnaar geworden. Er werd een dochter geboren, en aangezien hij toen een einde had willen maken aan de zondige verhouding, had zij hem met een ander drankje om het leven gebracht. Hij had een hardnekkige mysterieuze ziekte gekregen. De dokters hadden er geen naam voor, en hij was steeds zwakker geworden. Eerst was hij in zijn gezicht wat donkerder geworden, en later was zijn huid over zijn hele lichaam bronskleurig geworden. Hij werd steeds zwarter, en toen was hij overleden. Zijn echtgenote, een vrouw van een zekere stand, was achtergebleven met een jongetje van tien jaar en met heel weinig geld om in hun beider levensonderhoud te voorzien, en zodoende verhuurde zij nu deze kamer. Haar omstandigheden hielden zo het midden tussen die van de gegoede burgers

en die van de boeren: haar manieren waren even verzorgd als die van de deftige mensen, maar haar armoede was even groot als die van de boeren. Haar zoon, een stille, gehoorzame en verlegen jongen, werd naar een seminarie bij de priesters in Potenza gestuurd. Hij was nu thuis omdat het vakantie was, maar met zijn geschoren haren en zijn grijze schooluniform dat tot aan de hals was dichtgeknoopt, was hij reeds getekend door zijn religieuze opvoeding.

Ik had nog maar net aan de keukentafel plaatsgenomen en aan de weduwe de eerste nieuwsgierige vragen over het dorp gesteld, toen er op de deur werd geklopt. Enkele dorpelingen vroegen verlegen of ze binnen mochten komen. Ze waren met hun zevenen of achten, allemaal in het zwart gekleed, met een zwarte hoed op hun hoofd en met zwarte, eigenaardig ernstig kijkende ogen. 'Jij bent toch de dokter die net is aangekomen?' zo vroegen ze mij. 'Kom mee, er is iemand ziek.' Op het gemeentehuis hadden ze gehoord dat ik was aangekomen en dat ik arts was. Ik legde uit dat ik inderdaad arts was, maar dat ik mijn beroep al sinds jaren niet meer uitoefende. Er was vast wel een dokter in het dorp die ze konden roepen, en bovendien was dat niet de reden dat ik in het dorp was komen wonen. Er was geen dokter in het dorp, zo antwoordden zij, en hun kameraad lag op sterven.

'Dat kan toch niet, geen dokter in het dorp!'

'Er is echt geen dokter.'

Ik was behoorlijk in verlegenheid gebracht: ik wist werkelijk niet of ik nog van nut kon zijn, na al die jaren dat ik mij niet met mijn vak had beziggehouden. Maar hoe kon ik hen teleurstellen? Een van hen, een oude grijsaard, kwam op mij toe, nam mijn hand en kuste die. Ik geloof dat ik die eerste keer dat dit gebeurde, net als al die andere keren dat een van de dorpsbewoners gedurende dat jaar dit gebaar herhaalde, mijn hand schielijk terugtrok en een kleur van schaamte kreeg. Was het een smeekbede of een restant van feodaal eerbetoon? Ik stond op en volgde hen naar de zieke.

Het huis was niet zo ver. Helemaal aangekleed, met schoenen en